

بسم الله الرحمن الرحيم

عوالم وجود

بررسی تطبیقی دیدگاه ابن سینا و سهروردی
درباره عوالم کلی وجود

آزاده نظامی

نظامی، آزاده، ۱۳۵۶ -

عوامل و سبب‌های طبیعی دیدگاه ابن سینا و سهروردی درباره عوالم کلی وجود/آزاده نظامی، قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمی خواران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۹.

۱۴۰ ص. ۸-۳۷۸۲۵۱-۳۷۸-۶۰۰

فیثا مسلسل: ۱۴۰۴ کتابخانه: ص. ۱۳۷.

بررسی تطبیقی دیدگاه ابن سینا و سهروردی درباره عوالم کلی وجود.

ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ ق. - دیدگاه درباره هستی‌شناسی

Avicenna -- Views on ontology

سهروردی، یحیی بن حبش، ۴۵۹-۵۸۷ ق. - دیدگاه درباره هستی‌شناسی

Suhrawardi/Yahya ibn Habash -- Views on ontology

هستی‌شناسی (فلسفه اسلامی) (Ontology (Islamic philosophy)

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمی خواران، مرکز نشر هاجر

Hozeh Elmieh Qom, Center management Hozeh Elmieh sisters, Centre Publications hajar

BBR۵۷۳ ۱۸۹/۱ ۶۲۳۱۸۳۱

مرکز نشر هاجر

ناشر تخصصی زن و خانواده

ایران، تهران، خیابان ولیعصر

عوالم وجود

بررسی تطبیقی دیدگاه ابن سینا و سهروردی درباره عوالم کلی وجود

نویسنده: آزاده نظامی

مرکز نشر هاجر - ناشر تخصصی زن و خانواده

تعداد صفحه و قطع: ۱۴۰ صفحه رقعی، نوبت چاپ: اول / پاییز ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه، قیمت: ۲۱۰/۰۰۰ ریال

چاپخانه: زلال کوثر، شابک: ۸-۲۵۱-۳۷۸-۶۰۰-۹۷۸

نشانی: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۱۴

تلفن: ۰۲۵-۳۱۰۱۵ پیامک: ۱۰۰۰۳۱۰۱۵

hajarpub.ir info@hajarpub.ir

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول: عالم عقول از منظر ابن سینا و سهروردی.....	۱۳
گفتار اول: تعریف و تاریخچه بحث عالم عقول.....	۱۳
تعریف عقل.....	۱۳
تاریخچه بحث عقول.....	۱۴
فارابی.....	۱۷
ابن سینا.....	۱۷
سهروردی.....	۱۸
میرداماد.....	۱۸
ملاصدرا.....	۱۹
جوهر از منظر ابن سینا.....	۲۰
جوهر از منظر سهروردی.....	۲۱
گفتار دوم: نحوه صدور کثرت از واحد در دیدگاه ابن سینا و سهروردی.....	۲۳
مقدمه.....	۲۳
الف) اثبات موجودات مجرد و غیر جسمانی (نفس و عقل).....	۲۵
اثبات نفس از طریق برهان هوای طلق.....	۲۵
اثبات عقل از طریق صور عقلی:.....	۲۷
ب) قاعده الواحد و لوازم آن.....	۲۸
ج) صادر اول و علت افلاک، امر غیر جسمانی (عقل) است:.....	۲۹

- ۳۰ (د) صدور بقیه جواهر مجرد از صادر اول
- ۳۰ (ه) ادامه سلسله عقول تا آخرین سلسله اجرام آسمانی
- ۳۱ (و) جهات ثلاثه، علت صدور کثرت در عقول:
- ۳۱ (ز) صدور کثرت (عقل، نفس فلکی، جرم فلک) تا عقل دهم
- ۳۲ (ح) عدم تشکیک در وجود
- ۳۳ جمع بندی مطالب
- ۳۴ صدور کثرت از نورالانوار در بیان سهروردی
- ۳۴ مقدمه
- ۳۵ الف) قاعده الواحد
- ۳۵ ب) تقسیم عالم به نور و ظلمت
- ۳۶ ج) تشکیک در ماهیت نوری عالم
- ۳۷ د) جسم بسیط است نه مرکب
- ۳۸ ه) اشراق و فیضان، ذاتی نور است
- ۳۹ و) ایجاد صادر نخست از نوع اضافه اشراق جوهری است
- ۴۰ ز) جهات کثرت در صادر نخست
- ۴۱ ح) مشاهده انوار نسبت به هم و قهرو غلبه عالی بر سافل
- ۴۲ ط) قاعده امکان اشرف
- ۴۲ جمع بندی مطالب
- ۴۴ مقایسه تطبیقی دو دیدگاه
- ۴۸ گفتار سوم: جایگاه عقول طولی در فلسفه ابن سینا و سهروردی
- ۴۸ مقدمه
- ۴۸ جایگاه عقول طولی در فلسفه ابن سینا
- ۴۸ الف) عالم به همان ترتیب و نظام خیر از واجب الوجود فیضان می یابد
- ۴۹ ب) حرکت اجرام آسمانی برای تشبیه به عقول مجرد
- ۵۲ ج) ربط قوای ادراکی انسان با عقل فعال
- ۵۴ د) حقیقت نفس انسانی و معاد و نسبت آنها با عقل مجرد

جایگاه عقول طولی در فلسفه سهروردی	۵۶
الف) معاد و حقیقت نفس انسانی در ارتباط با عالم عقول مجرده	۵۶
ب) علت حرکت اجرام آسمانی، عقول و انوار مجرده است	۵۸
ج) نیاز جسم به نور مجرد	۵۹
د) رابطه قوای ادراکی انسان با مجردات	۶۰
مقایسه تطبیقی دو دیدگاه	۶۱
گفتار چهارم: جایگاه عقول عرضی در فلسفه ابن سینا و سهروردی	۶۳
الف) تعریف و تاریخچه مثل افلاطونی	۶۳
مثل در لغت	۶۳
مثل در اصطلاح فلاسفه	۶۴
ب) ماهیت مثل در نظر افلاطون	۶۷
ج) دلایل ردّ مثل افلاطونی از نظر ابن سینا	۶۸
جایگاه عقول عرضی در فلسفه سهروردی	۷۱
الف) ادله اثبات مثل افلاطونی	۷۱
دلیل اول: قاعده امکان اشرف	۷۱
دلیل دوم: نفی اتفاق	۷۱
دلیل سوم: شهود سهروردی	۷۲
ب) ماهیت مثل در نظر سهروردی	۷۳
ج) اقسام ارباب انواع	۷۴
د) علّیت مثل در ایجاد نفس و غواسق	۷۶
بررسی تطبیقی دو دیدگاه	۷۸

فصل دوم: عالم مثال منفصل از منظر ابن سینا و سهروردی

گفتار اول: تعریف و تاریخچه عالم مثال	۸۱
مثال در لغت	۸۱
مثال در اصطلاح فلسفه	۸۱

تاریخچه بحث عالم مثال	۸۳
گفتار دوم: جایگاه عالم مثال در فلسفه ابن سینا و سهروردی	۸۵
جایگاه عالم مثال در فلسفه ابن سینا	۸۵
الف) خیال و صورتهای خیالی از منظر ابن سینا	۸۵
ب) ابن سینا و عدم توجه وی به عالم مثال	۸۷
ج) دیدگاه ابن سینا درباره معاد، اطلاع بر غیب، ماهیت خواب، کرامات و	۸۸
جایگاه عالم مثال در فلسفه سهروردی	۹۲
الف) کیفیت تکون عالم مثال از منظر سهروردی	۹۲
ب) ماهیت عالم مثال منفصل از دیدگاه سهروردی	۹۴
ج) دلایل اثبات وجود عالم مثال منفصل از منظر سهروردی	۹۶
دلیل شهودی	۹۶
دلیل عقلی	۹۷
د) کارکردهای عالم مثال منفصل	۹۸
جمع بندی مطالب	۱۰۳
بررسی تطبیقی دو دیدگاه	۱۰۵

فصل سوم: نظریه ابن سینا و سهروردی درباره عالم ماده	۱۰۹
گفتار اول: ماده اولی از منظر ابن سینا و سهروردی	۱۰۹
ماده اولی از منظر ابن سینا	۱۰۹
الف) اثبات ماده اولی	۱۰۹
ب) ماهیت ماده اولی	۱۱۰
ماده اولی از منظر سهروردی	۱۱۲
الف) رد ماده اولی (هیولای اولی)	۱۱۲
ب) تعریف ماده از منظر سهروردی	۱۱۳
بررسی تطبیقی: دو دیدگاه	۱۱۴
گفتار دوم: علیت مجردات نسبت به عالم ماده از منظر ابن سینا و سهروردی	۱۱۴

۱۱۴	علیت مجردات نسبت به عالم ماده از منظر ابن سینا
۱۱۴	مقدمه
۱۱۴	ماده در لغت
۱۱۵	مادّی
۱۱۵	عالم ماده
۱۱۵	الف) نحوه صدور عالم ماده
۱۱۸	ب) مسأله فیض دائم از جانب مجردات
۱۱۹	بیان علیت مجردات نسبت به عالم جسمانی از منظر سهروردی
۱۱۹	الف) نحوه صدور عالم برازخ (جسمانی)
۱۲۱	ب) ایجاد و فیض، ذاتی نور است
۱۲۲	بررسی تطبیقی دو دیدگاه
۱۲۴	گفتار سوم: حقیقت جسم از منظر ابن سینا و سهروردی
۱۲۴	مقدمه
۱۲۵	حقیقت جسم از منظر ابن سینا
۱۲۵	الف) تعریف جسم
۱۲۷	ب) قابلیت تقسیم برای جسم
۱۲۷	جوهر فرد (اجزاء لایتجزاء)
۱۲۷	نفی جوهر فرد متکلمین
۱۲۹	حقیقت جسم از منظر سهروردی
۱۲۹	الف) تعریف جسم
۱۳۱	ب) قابلیت تقسیم برای جسم
۱۳۲	بررسی تطبیقی دو دیدگاه
۱۳۴	جمع بندی و نتیجه گیری
۱۳۶	پیشنهاد
۱۳۷	کتابنامه

www.Ketab.ir

پیش‌گفتار

من به سیر چشمه خورشید نه خود بروم راه / ذره‌ای به سر و مرا با پایم

وقتی کتاب «دل‌تنگ نباش!» به دست رهبرانقلاب رسید؛ ایشان پس از مطالعه، در صفحه اول آن نوشتند: «بسمه تعالی. سلام و رضوان خدا بر شهید عزیز روح‌الله قربانی؛ از همسر شهید باید تشکر شود بخاطر فرستادن این کتاب و از ایشان و خانم مولائی بخاطر تدوین این اثر. ۹۷/۹/۲۸»^۱.

قلم معجزه‌ی مانای اندیشه‌هاست؛ در ستایش قلم، همین بس که سوره‌ای از قرآن کریم به این نام است و مطلع آن با سوگندی از پروردگار عالمیان در ارجمندی قلم آغاز می‌شود که: ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ؛ قلم ناب، با سدارِ صدق و راستی و عدالت است و قلم ناباب اگر در دست نامه‌بین و نااهلان بیافتد، می‌تواند عامل انحطاط و کژروی‌ها باشد. قلم پاک مقدس و ماندگار است و پیامبر اکرم ﷺ در تمجید کتابت می‌فرمایند: «الْمُؤْمِنُ إِذَا مَاتَ وَتَرَكَ وَرَقَةً عَلَیْهَا عِلْمٌ تَكُونُ لَكَ الْوَرَقَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سِتْرًا فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ وَأَعْطَاهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِكُلِّ حَرْفٍ مَكْتُوبٍ عَلَیْهَا مَدِينَةٌ أَوْسَعُ مِنَ الدُّنْيَا سَبْعَ مَرَّاتٍ^۲؛ اگر مؤمن از دنیا برود و یک ورقه از خودش باقی بگذارد که بر آن علمی نوشته شده باشد روز قیامت این ورقه حائل و ساتر و حاجب است بین او بین آتش، نه تنها مانع از آتش است؛ بلکه خداوند تبارک و تعالی در عوض هر حرفی که بر آن ورقه نوشته است شهری وسیع‌تر از دنیا به اندازه هفت برابر به او اعطا می‌فرماید».

۱. <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=42806>؛ شهید روح‌الله قربانی از شهدای مدافع حرم

اهل بیت علیهم‌السلام است که ۱۳ آبان ماه ۹۴ در حلب سوریه به شهادت رسید. کتاب «دل‌تنگ نباش!» توسط انتشارات «روایت فتح» به چاپ رسیده، فرازهایی از زندگانی شهید روح‌الله قربانی و حاصل مصاحبه‌های مؤلف با همسر شهید و نزدیکان ایشان است.

۲. امالی، شیخ صدوق، ج، ص ۳۷.

در این عرصه‌ی عریض، اما نوقلمان به دلیل ناشناخته بودنشان، میدان نگارش نمی‌یابند و هیچ تضمینی هم برای فروش آثار خود نگاشته آنان نیست. رویکرد مثبت گرایانه به نوقلمان و بوجود آوردن عرصه‌ی عرض اندام و فراهم آوردن زمینه‌ی حمایت و هدایت از آنان، به هدف و آرمان ناشران وابسته است. باید گفت در شرایط کنونی، فرهنگ حمایت از نویسندگان هنوز قوت کافی نگرفته و برخی از ناشران نیز فاقد عزم و کارشناسان زبده برای ارزش‌گذاری و توزین آثار نونگاران هستند و در نتیجه، تمایلی برای چاپ این آثار از خود نشان نمی‌دهند. در این اوضاع و شرایط، مرکز نشرهاجر یکی از اهداف و رسالت خود را پرورش نویسندگان نوقلم به منظور چرخش نویسندگان و جایگزینی مؤلفان در آینده‌ای نه چندان دور می‌داند. این ناشر آرمان بلند خود را در حمایت از نونگاران قابل تحقق می‌داند و امید می‌برد تا در پرتو قوت علمی و سلاست قلمی نویسندگان جوان، خدمتی ارزشمند به استمرار خط کتابت و دفاع از اندیشه‌های متعالی و آموزه‌های نورانی و انسان‌ساز مکتب قرآن و اهل بیت (علیهم السلام) به جامعه ارایه نماید.

بی‌تردید، باز نمودن راهی برای معرفی توانمندی‌های نوقلمان و نویسندگان جوان آتیه‌دار به جامعه‌ی فرهیختگانی از سوی نشرهاجر پایان بخش راه نیست؛ بلکه نونگاران نیز باید با شناختی هدفمند از سبک‌های گوناگون نویسندگی و عزمی جدی، نیتی خالصانه، مطالعه‌ای فراگیر و دانشی درخور و تجربه‌آموزی از نگاره‌های مؤلفان نام آشنا؛ طرحی نودر افکنند و همسوبا نیازهای جامعه هدف در سطوح کودک و نوجوانان، جوانان و آحاد جامعه اسلامی از زنان و مردان مبادرت به خلق اثر نمایند تا با نقش‌آفرینی شایسته امید و انتظاری که رهبر فرزانه انقلاب در بیانیه گام دوم از جوانان انقلابی این مرزوبوم برای تحقق تمدن نوین اسلامی به تصویر کشیده‌اند را به منصه ظهور نشانند... **إِنْ شَاءَ اللَّهُ**

مرکز نشرهاجر

ناشر تخصصی زن و خانواده

تبیین مسائلی مربوط به عوالم کلی وجود و اثبات آنها با روش‌های مختلفی مانند روش اشراق و مشاء، همیشه مورد توجه بوده و هست. عوالمی که با توجه به نظریه‌ها و مبانی فلسفی بالاخص از ناحیه ابن سینا و سهروردی جایگاه خاصی در فلسفه اسلامی داشته و دارد. اما آنچه که گاه‌ها مورد غفلت واقع شده، بررسی ریشه اختلاف و ثمرات این اختلافات از ناحیه نویسندگان کتب و مقالات فلسفی است.

اما در این کتاب با استفاده از مبانی و روش فلسفی مشاء و شیخ اشراق به تبیین تطبیقی مسأله عوالم هستی پرداخته و وجه افتراق و اشتراک این دو نظریه را مورد بررسی قرار می‌دهیم تا ببینیم ریشه اختلاف‌های این دو فیلسوف در این باب چیست؟ چرا ابن سینا قائل به دو عالم (عقول و ماده) و سهروردی قائل به سه عالم (عقول، مثال، برازخ) است؟

تاریخچه بحث عوالم وجود برمی‌گردد به اینکه درباره انواع جواهر میان فلاسفه اختلاف نظر وجود دارد که این اختلاف نظر تأثیر مستقیمی در نحوه تقسیم عوالم کلی هستی دارد. مثلاً فلاسفه مشاء جواهر را ۶ قسم می‌دانند که عبارت‌اند از: عقل، نفس، جسم، صورت نوعیه، صورت جسمیه و ماده اولی که در این تقسیم ما جوهری به نام جوهر مثالی که ذاتاً مجرد از ماده باشد اما آثار آن را داشته

باشد، نمی‌بینیم. اما سهروردی این تقسیم را نپذیرفت؛ از یک سو جسم را بسیط می‌داند، لذا قائل به ماده اولی نیست و صورت جسمی را همان جوهر جسمانی می‌داند پس تنها سه جوهر را پذیرفت که عبارت اند از: عقل، نفس و جوهر جسمانی، اما از سوی دیگر قائل به موجودات مجرد دیگری است که برخی صفات مادیات را دارند که همان عالم مثال است و برای نفس نیز یک عالم جدا و مستقل می‌داند، یعنی سهروردی قائل به عالم (عقل، مثال و عالم اجسام) است و مشاء قائل به ۲ عالم (عقول و ماده) است.

در این تحقیق نخست نظرات دو فیلسوف بزرگ یعنی ابن سینا و سهروردی را به صورت جداگانه بیان و به بررسی تطبیقی آنها می‌پردازیم تا ببینیم چه تفاوتها و اشتراکاتی بین این دو دیدگاه در باب عوالم هستی وجود دارد. ثمرات این دو دیدگاه از حیث معاد، مسئله نفس، و رابطه عوالم هستی، معجزات و کرامات انبیاء و اولیاء، روایای صادقه که به عقاید ما ارتباط دارد چگونه است؟